

Rijk geslacht met slechts twee soorten vertegenwoordigd

Esdoorns in Nederland: een randve

De Spaanse aak langs een hellingbos bij Genendal in Zuid-Limburg.

Foto's: Bert Maas.

Van de circa 150 soorten esdoorns groeien er in Europa maar zo'n tien soorten, waarvan zeven in het mediterrane gebied. In Nederland komen twee soorten voor: de gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*) en de Spaanse aak of veldesdoorn (*Acer campestre*). De gewone esdoorn bereikt Nederland van nature nog net, de Noorse esdoorn (*Acer platanoides*) net niet meer.

Esdoorns is een bomengeslacht van het noordelijk halfrond. In Azië en Noord-Amerika komen vele soorten voor, waarvan vooral de Japanse esdoorns gewild zijn vanwege de decoratieve bladvormen en kleuren. De naam esdoorn is eigenlijk wat curieus, omdat dit plantengeslacht helemaal geen doorns heeft. Een verklaring kan zijn dat 'doorn' een oud synoniem is voor 'boom'.

Succesvolle 'nieuwkomer'

Het inheemse karakter van de gewone esdoorn is een punt van discussie. Vermoedelijk komt de soort alleen van nature voor in Zuid-Limburg. Anderzijds grenst het areaal zo direct aan ons land, dat ook zonder toedoen van de mens de gewone esdoorn een heel eind gekomen zou zijn. Deze esdoornsoort zaait zich zo gemakkelijk uit dat hij inmiddels in heel Neder-

land algemeen voorkomt in allerlei bostypen en houtwallen. Verondersteld wordt dat hij in de 17e, of wellicht 16e, eeuw in het laaglandgebied is ingevoerd. De gewone esdoorn heeft wel voorkeur voor de wat rijkere bodems. Zelfs in stadstuinen, tussen straatstenen en op muren groeit hij overal spontaan op. Hij wordt wel het onkruid onder de bomen genoemd.

In Midden-Europa is het een boom van berghellingen en ravijnen en wordt daar bergahorn genoemd. Opmerkelijk is dat de esdoorn uitstekend in schaduwrijk bos ontkiemt en opgroeit, maar op latere leeftijd juist veel licht nodig heeft.

Oerrelicten in Zuid-Limburg

Het milieutype van de esdoorn vinden we in de grubben en op steilhellingen van Zuid-Limburg, waar het relatief vochtig is en de bodem mineraalrijk en liefst kalkhoudend. In de omgeving van Valkenburg, Bunde, Vijlen en Sint-Geertruid staan oude esdoorns die als omvangrijke hakhoutstoven de eeuwen overleefd hebben. Mogelijk bevindt zich onder dit oude hakhout nog het oorspronkelijk genetische materiaal van deze soort. In heel Europa worden verscheidene regionale genetische variaties onderscheiden op grond van stam, blad- en vruchtvormen. Daarnaast zijn een aantal variaties van waarde voor de

schijnsel

Oud esdoornhakhout van de gewone esdoorn in Zuid-Limburg.

sierteelt. De gewone esdoorn groeit samen met de es, zoete kers, zomertinde en zomereik.

Historie

Dat de soort in Nederland in het verleden niet algemeen was, blijkt uit het volledig ontbreken van toponiemen van de esdoorn. Voor Zwitserland is de esdoorn een symbolische boom. Onder de bergahorn werd indertijd de 'Graue Bund' (Graubünden) gesticht. De historische stronk wordt daar nog altijd als een herinnering in een museum bewaard.

Oude gewone esdoorns zijn in ons land zeldzaam. De Bomenstichting meldt dikke esdoorns in Joure (410 cm stamomvang), in Deventer (465 cm omtrek) en in Groessen (404 cm omtrek). Erg oud zijn dergelijke grote esdoorns overigens niet; ze groeien snel en hebben brede jaarringen. De genoemde bomen zijn rond de 150 jaar oud. In bergland kunnen ze tot 300 jaar oud worden. Esdoornhout heeft door zijn hardheid, vastheid en buigzaamheid een uitstekende kwaliteit, maar wordt in de praktijk toch beperkt gebruikt, en dan nog voornamelijk als brandhout. Het kan wél prima gebruikt worden als resonantiehout bij vioolkisten; de eigenschap om gemakkelijk te verbuigen zonder te splijten, maakt dit mogelijk. Een beetje Stradivarius wordt echter uitsluitend van zeer bepaalde esdoornpopulaties in Europa vervaardigd.

Spaanse aak

De Spaanse aak is door het veel kleinere, aan de onderzijde behaarde blad goed te onderscheiden van de ge-

Bladeren en bloeiwijze van de Spaanse aak.

wone esdoorn. Ook is de schors bij de Spaanse aak veel fijner gegroefd dan bij de gewone esdoorn en hij bladdert niet af. In Zeeland, en speciaal op Walcheren, werden de bladeren vroeger gebruikt om boter in te verpakken. In de herfst verkleuren de bladeren roodachtig of geel. Ofschoon de Spaanse aak tot een behoorlijke boom kan uitgroeien (tot 18 m) blijft hij meestal veel lager en struikachtig. In Amsterdam staat een exemplaar van 235 cm stamomtrek, in Koudum (Friesland) één van 310 cm en de dikste in Utrecht aan de Christinalaan van maar liefst 365 cm omtrek. Deze bomen zijn zo'n anderhalve eeuw oud. In Zuid-Limburg zijn verscheidene oude exemplaren te vinden, vaak in bosranden en holle wegen.

Verspreiding

De Spaanse aak heeft ongeveer hetzelfde verspreidingsareaal als de gewone esdoorn. De noordwest grens gaat wat verder, tot Zuid-Engeland en Zuid-Denemarken. In Nederland zijn wilde populaties van de Spaanse aak vrij zeldzaam. Alleen in Zuid-Limburg komt de Spaanse aak, soms als hakhoutrelict, in bossen op mergel- en lössbodems voor en verjongt daar spontaan. In de beekdalbossen van Twente, de Achterhoek en Drenthe en langs de grote rivieren blijft de Spaanse aak een grote bijzonderheid, hoewel hij in het rivierengebied al 3000 jaar geleden voorkwam. De Spaanse aak is ook al lang in gebruik als beplanting in heggen en houtwallen, met name in de rivierkleigebieden. In de duinen treffen we de Spaanse aak nog aan, maar of het hier om inheemse populaties gaat is niet zeker; de soort is waarschijnlijk in de 16e of 17e eeuw in de binnenduinen ingevoerd. De Spaanse aak komt vooral voor in de rijkere beukenbossen, het eiken-haagbeukenbos en het abelen-iepenbos.

Geliefd bij insecten

Esdoorns hebben vrij opvallende geelgroene bloemen in hangende trosjes. Vanwege de rijke nectar worden ze door vele insecten bezocht. De bladeren van esdoorns zijn gewild door bepaalde soorten bladrollers, galwespen, bladluizen, mineerders en de witte vlieg. Verschillende, veelal

Spaanse aak.

weinig opvallende, maar soms specialistische, zwammen groeien samen met esdoorns. De veroorzaker van de 'inktvlekken' is daarvan de bekendste. De sporen van deze schimmel kunnen niet ontkiemen in industriegebieden die te zwaar door zwaveldioxide zijn verontreinigd. De inktvlekken ontbreken daar.

Het geslacht esdoorn is met de veld-esdoorn (Spaanse aak) en gewone esdoorn in Nederland vertegenwoordigd. Het inheemse karakter van deze esdoorns is nog immer een punt van discussie. In Limburg komt de soort van nature voor en met name in deze provincie vinden we dan ook vele fraaie, oude exemplaren, hetzij als solitair, hetzij in bosranden of hakhoutrelicten.

Bert Maes

B. Maes heeft een ecologisch adviesbureau in Utrecht en is deskundige op het gebied van inheems bomen en struiken. Eerdere artikelen over inheemse bomen en struiken in Nederland verschenen in Tuin & Landschap nummers 2, 7, 12, 17 en 23 van 1992 en 3, 11, 22 en 26 van 1993 en 5, 6 en 7 van 1994.